

Проблеми та чинники реалізації людського капіталу на ринку праці України

Т. ТРОФІМЧУК

Національний університет водного господарства та природокористування
м. Рівне

Визначено спільні риси людського та фізичного капіталу, що дозволяє використати в оцінюванні людського методологічні засади аналізу фізичного капіталу. На основі авторського методу розраховано вартість людського капіталу за видами економічної діяльності. Визначено зв'язок між окремими показниками його якості та використання. Запропоновано способи використання отриманих результатів в управлінні підприємствами та людськими ресурсами країни.

Определены общие черты человеческого и физического капиталов, что позволяет использовать в оценивании человеческого методические засады анализа физического капитала. На основе авторского метода рассчитана стоимость человеческого капитала по видам экономической деятельности. Определена связь между отдельными показателями его качества и использования. Предложены способы использования полученных результатов в управлении предприятиями и человеческими ресурсами страны.

General lines of human and physical capital, that allows using of methodological principles of physical capital analysis in the evaluation of human capital, are defined. On the basis of author's method the value of human capital by the types of economical activity is calculated. Connection between the particular indexes of human capital quality and further use are defined. The methods of using these results in entrepreneurship and human resources management are offered.

Ключові слова: людський капітал, фізичний капітал, оцінювання людського капіталу, метод капіталізації відсотка, ставка капіталізації, кореляція показників.

Постановка проблеми. В сучасних дослідженнях проблем економіки праці аналіз людського капіталу на різних рівнях усупільнення праці є одним з ключових напрямів. Актуальність досліджень підтверджується проблемами формування та реалізації людського капіталу, що виявляються в Україні у низьких показниках рівня життя, зростаючих проблемах якості освіти та охорони здоров'я. Доказом цього є низький рейтинг України в міжнародних оцінках людського розвитку та зростання соціальної напруги, основними чинниками якої в останній час є зазначені проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція людського капіталу, що є надбанням нової економічної науки, знайшла багато прихильників серед зарубіжних та вітчизняних учених. Як відомо, теорія людського капіталу набула розвитку в працях І. Шульца, Г. Беккера та ін.

У працях вітчизняних науковців найбільшою мірою проблеми формування та розвитку людського капіталу досліджені В. Антонюк, В. Близнюк, О. Бородіною, О. Грішновою, Н. Марковою, А. Чухно та ін. Особлива увага акцентується на обґрунтуванні ефективності інвестицій у люд-

ський капітал. Прямо пов'язані з проблемами відтворення людського капіталу дослідження людського розвитку, що здійснюються в Україні під керівництвом Е. Лібанової.

Методики оцінювання людського капіталу більшою мірою застосовуються при формуванні державних стратегій інвестування в освіту та охорону здоров'я. На виробничому рівні запозичені із зарубіжної термінології поняття «людський капітал», «людські ресурси» використовуються здебільшого як синонім «персоналу». Можливе зростання доходу власника людського капіталу внаслідок інвестування є скоріше особистим, ніж корпоративним аргументом впровадження стратегій розвитку персоналу. Прогнозування змін доходів організації (галузі, країни) внаслідок інвестицій у людський капітал є поки що мало дослідженим питанням економіки праці. Продовження таких досліджень сприятиме розв'язанню проблеми обґрунтування оптимальної структури відтворення виробничих ресурсів.

Метою статті є оцінка тенденцій реалізації людського капіталу за показниками функціонування ринку праці України.

Виклад основного матеріалу статті. В наукових дослідженнях капітал найчастіше трактується як вартість,

здатна приносити дохід¹. Така концепція капіталу застосовується також для аналізу людського капіталу. Спільними рисами фізичного і людського капіталу також є:

1. Обидва види капіталу з часом зазнають фізичного та морального зношування.

2. Людський капітал, як і фізичний, створюється і накопичується завдяки певним інвестиціям.

3. Фізичний і людський капітали є основними чинниками створення суспільного продукту, але, на відміну від фізичного капіталу, визначення ренти за використання людського капіталу, як і повна його вартість, залишається нині малодослідженим питанням економіки праці.

Водночас, враховуючи спільні риси фізичного і людського капіталів, можна використати в оцінках останнього методологічні та методичні засади визначення вартості фізичного капіталу, зокрема метод капіталізації відсотка². Згідно з ним, вартість капіталу можна о

$$B_k = \frac{P_k}{K_c}, \quad (1)$$

де B_k – вартість капіталу;

P_k – прибуток від використання капіталу;

K_c – ставка капіталізації.

Застосування цього методу в оцінюванні людського капіталу пов'язане з певними складностями.

Постає проблема вибору ставки капіталізації, яку можна було б визначити: а) за ставкою банківських депозитів, що також є платою за використання грошового капіталу вкладників; б) виходячи з принципів соціальної справедливості в розподілі економічних результатів, власники людського і фізичного капіталів мають отримувати однакову ставку дохідності, але це провокує наступну проблему.

Для розрахунку ставки капіталізації фізичного капіталу необхідні статистичні дані щодо винагороди, належної його власнику, та вартості капіталу, але якщо величину такого факторного доходу можна визначити статистично, то проблемою є вибір необхідного для розрахунків інвестованого капіталу.

Для цього теоретично можливим є використання декількох показників:

1. Все майно підприємства.
2. Основний та оборотний капітал.
3. Власний капітал.

Розрахунки ставок капіталізації з використанням різних значень інвестованого капіталу (у знаменнику формули (2) та суми прибутку амортизації ос-

новних засобів і нематеріальних активів (у чисельнику) були проведені за кожним видом економічної діяльності на основі статистичної інформації 2008 р.

Таким чином, виходячи з формули (1), ставку капіталізації можна

$$K_c = \frac{P_k}{B_k}, \quad \text{таким чином:} \quad (2)$$

Користуючись статистичними даними³, були здійснені розрахунки, результати яких наведені в табл. 1.

Як видно з табл. 1, найбільш відповідна ставка капіталізації отримана третім варіантом розрахунків, тобто за використання у знаменнику вартості власного капіталу. Такі значення є найближчими до пропонувананих умов інвестування на фінансовому ринку. Зокрема, враховуючи, що відносно безризикова ставка прибутковості від інвестування коштів на депозити у державних банках становила у 2008 р. не більше 14%, то очевидно, що ставки капіталізації K_c^* та K_c^{**} дещо суперечать меті підприємництва: інвестування з 10–17% віддачею у ризикові види бізнесу є нелогічним. Реальна ставка дохідності має бути вищою, що відображено за способом розрахунку з використанням величини власного капіталу.

Відповідні коефіцієнти за кожним видом економічної діяльності можна використати як ставки капіталізації для в

$$B_{л.к.} = \frac{Z_{пл}}{K_n}, \quad \text{сті людського капіталу:} \quad (3)$$

де $B_{л.к.}$ – вартість людського капіталу;

$Z_{пл}$ – річний трудовий дохід;

K_n – коефіцієнт прибутковості.

Користуючись визначеними у табл. 1 ставками капіталізації та даними про річну оплату праці найманих працівників⁴, розрахункова вартість людського капіталу, зосередженого у різних видах економічної діяльності, наведена у табл. 2.

Якщо користуватись таким методом оцінювання, то з табл. 2 видно, що найбільше людського капіталу зосереджено в галузі промисловості, в діяльності транспорту та зв'язку, у фінансовій діяльності та в операціях з нерухомим майном.

Порівнюючи ці результати з тенденціями зайнятості, можна констатувати, що на тлі загального спаду найбільшим було зменшення зайнятості в сільському господарстві та промисловості, а збільшення чисельності штатних працівників стосується більшою мірою

¹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол. С. В. Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія». – С. 719; Загородній А. Г., Вознюк Г. Я. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Я. Вознюк. – К.: Знання, 2007. – С. 379.

² Національний стандарт «Оцінка нерухомого майна». Верховна Рада України. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

³ Державний комітет статистики України. Статистична інформація. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009>.

Таблиця 1

Результати розрахунку ставки капіталізації за видами економічної діяльності у 2008 р.

Види економічної діяльності	K_c^*	K_c^{**}	K_c^{***}
Національна економіка	0,067	0,150	0,192
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	0,110	0,169	0,234
Промисловість	0,086	0,167	0,214
Будівництво	0,048	0,138	0,282
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	0,036	0,123	0,408
Діяльність готелів та ресторанів	0,062	0,105	0,154
Діяльність транспорту та зв'язку	0,107	0,143	0,196
Фінансова діяльність	0,082	0,636	0,195
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,049	0,108	0,103
Освіта	0,109	0,152	0,150
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,083	0,120	0,155
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	0,111	0,178	0,240

K_c^* — ставка капіталізації, розрахована як відношення прибутку підприємства до всього майна підприємства;

K_c^{**} — ставка капіталізації, розрахована як відношення прибутку підприємства до суми основного та оборотного капіталу підприємства;

K_c^{***} — ставка капіталізації, розрахована як відношення прибутку підприємства до величини власного капіталу підприємства.

торгівлі та фінансової діяльності, меншою — операцій з нерухомим майном та державного управління.

Враховуючи, що спад був характерний для останнього кварталу 2008 р., такі результати не повною мірою відображають об'єктивну потребу у людському капіталі. А відтак необхідними є дослідження чинників вивільнення працівників у порівнянні з рівнем їх освіти та продуктивності праці (табл. 3).

Загалом показник забезпеченості найманими працівниками з вищою освітою складає в середньому 53,07% протягом 2006–2008 рр. І хоча цей показник збільшився на 2,4 в. п. протягом останніх трьох років, це збільшення є несуттєвим і практично не змінило низьку забезпеченість економіки найманими працівниками з вищою освітою. Крім того, хоча частка працівників з повною вищою освітою загалом за всіма видами економічної діяльності дещо переважає частку працівників з неповною та базовою вищою освітою, але в таких галузях, як сільське господарство, промисловість, будівництво, діяльність транспорту та зв'язку та охорона здоров'я, переважна їх більшість не має повної вищої освіти. Досить висока частка працівників з повною вищою освітою спостерігається в діяльності авіаційного транспорту, фінансовій діяльності, дослідженнях та розробках, в операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям, державному управлінні та освіті. Це зумовлено високою потребою у висококваліфікованих кадрах у цих сферах економічної діяльності.

Розглянувши залежність між продуктивністю праці за видами економічної діяльності та часткою працівників з вищою освітою, можна зробити висновки про наявність кореляційного зв'язку між цими двома показниками (табл. 4).

Щільно пов'язані між собою сільське господарство, промисловість та діяльність транспорту та зв'язку. Слабкий зв'язок спостерігається в галузях освіти та охорони здоров'я через високу частку допоміжного та обслуговуючого персоналу та бюджетне фінансування галузей. Крім того, існує обернена залежність між продуктивністю та часткою працівників з вищою освітою у торгівлі, що пояснюється високою зайнятістю висококваліфікованих працівників не за фахом, що теж є ознакою непродуктивного використання їхнього людського капіталу.

Вартість людського капіталу найманих працівників з вищою освітою теоретично має бути більшою, ніж працівників, що мають професійно-технічну та загальну освіту, зважаючи на вкладені інвестиції. Водночас, нарощування людського капіталу повинно здійснюватись з метою забезпечення більшої особистої та суспільної віддачі від його використання. В галузях, для яких типовими є ринкові механізми погодження вартості людського капіталу, можна відстежити щільний зв'язок між залученим людським капіталом і продуктивністю його використання (сільське господарство, діяльність транспорту та зв'язку, промисловість).

Дохід на інвестований у суспільне виробництво людський капітал здебільшого представлений оплатою праці (рисунок).

Таблиця 2

Вартість людського капіталу за видами економічної діяльності у 2008 р., тис. грн

Види економічної діяльності	<i>V</i> _{л.к.} *	<i>V</i> _{л.к.} **	<i>V</i> _{л.к.} ***
Національна економіка	323 668,9	144 435,5	113 076,0
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	117 005,2	76 562,2	55 260,6
Промисловість	280 992,1	144 904,6	113 334,2
Будівництво	458 332,4	158 820,1	78 035,9
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	509 978,9	147 290,2	44 511,5
Діяльність готелів та ресторанів	237 841,7	139 666,7	95 138,3
Діяльність транспорту та зв'язку	248 656,5	185 480,0	134 826,9
Фінансова діяльність	548 005,4	70 703,7	230 257,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	508 631,9	231 235,4	242 320,1
Освіта	126 256,7	90 648,9	91 655,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	170 953,6	117 378,0	91 268,2
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	163 743,1	101 810,6	75 651,4

*V*_{л.к.} *; *V*_{л.к.} **; *V*_{л.к.} *** — вартість людського капіталу, розрахована з використанням відповідно *K*_с *; *K*_с **; *K*_с ***.

Таблиця 3

Розподіл працівників за рівнем освіти та видами економічної діяльності в Україні у 2006–2008 рр. *

Види економічної діяльності	Облікова чисельність найманих працівників, що мають вищу освіту за освітніми рівнями у % до облікової чисельності штатних працівників								
	2006			2007			2008		
	неповна та базова вища освіта	повна вища освіта	разом	неповна та базова вища освіта	повна вища освіта	разом	неповна та базова вища освіта	повна вища освіта	разом
Національна економіка	24,7	27,3	52,0	24,4	28,4	52,8	24,5	29,9	54,4
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	14,2	8,4	22,6	14,8	9,4	24,2	15,1	10,3	25,4
Промисловість	23,9	17,6	41,5	23,5	18,3	41,8	23,4	19,4	42,8
Будівництво	18,8	15,9	34,7	18,0	16,8	34,8	18,0	18,2	36,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	27,0	28,2	55,2	25,6	28,5	54,1	26,0	29,4	55,4
Діяльність транспорту та зв'язку	22,0	16,6	38,6	22,3	17,7	40,0	22,6	18,7	41,3
- діяльність авіаційного транспорту	25,1	44,1	69,2	25,7	49,2	74,9	26,2	45,4	71,6
Фінансова діяльність	25,6	56,8	82,4	25,7	58,2	83,9	24,7	60,0	84,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	20,4	37,7	58,1	19,6	38,4	58,0	19,2	40,1	59,3
- з них дослідження і розробки	16,3	59,9	76,2	15,1	61,0	84,4	15,1	61,8	76,9
Державне управління	24,3	59,3	83,6	22,9	61,3	84,2	22,1	62,3	84,4
Освіта	19,4	50,5	69,9	18,9	51,0	69,9	19,1	51,3	70,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	42,6	20,1	62,7	42,5	20,2	62,7	42,8	20,7	63,5

* Джерело: Праця України 2008: Статистичний збірник. — К. : Державний комітет статистики України, 2009. — С. 67; Праця України 2006: Статистичний збірник. — К. : Державний комітет статистики України, 2007. — С. 69; Праця України 2007: Статистичний збірник. — К. : Державний комітет статистики України, 2008. — С. 67.

Таблиця 4

Коефіцієнти кореляції між продуктивністю праці* і часткою працівників з вищою освітою за видами економічної діяльності в Україні

Види економічної діяльності	Коефіцієнти кореляції
Національна економіка	0,68
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	0,93
Промисловість	0,70
Будівництво	0,50
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	-0,31
Діяльність транспорту та зв'язку	0,88
Освіта	0,57
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,47

* Розраховано як відношення валової доданої вартості до витрат на оплату праці.

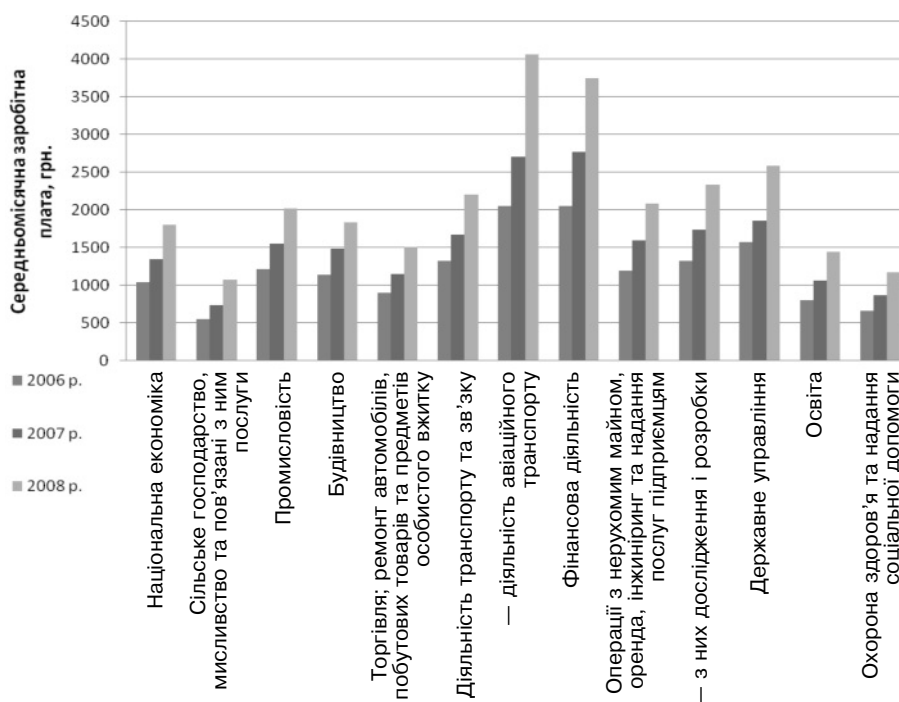

Рис. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності в Україні у 2006–2008 рр. **

** Джерело: Праця України 2008: Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2009. — С. 204.

Розглядаючи дані табл. 3 та рисунка, спостерігаємо очевидну залежність між часткою найманих працівників з вищою освітою та розміром середньої заробітної плати. Найбільший розмір середньомісячної заробітної плати — в таких видах економічної діяльності: діяльність транспорту та зв'язку, в тому числі діяльність авіаційного транспорту; фінансова діяльність; дослідження та розробка; операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, державне управління.

Серед інших видів доходів, що можуть розглядатись як форма отримання доходу від використання людського капіталу, можна виділити дивіденди та відсотки у грошовій та натуральній формі. Але в розрахунку на одного працівника їх середній обсяг складає від 0,04 до 45,95 грн/міс.⁵ Це свідчить, що нині наймані працівники практично виключені з числа власників (окрім досліджень і розробок в операціях з нерухомим майном, орендою та інжинірингом і наданні послуг підприємцям), мотивування їх через участь у доходах від власності також не застосовується.

⁵ Праця України 2008: Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2009. — С. 244.

Таблиця 5

Коефіцієнти кореляції окремих показників якості людського капіталу та його використання за видами економічної діяльності в Україні

Види економічної діяльності	Коефіцієнт кореляції показників		
	частка працівників з вищою освітою та реальна* середня заробітна плата	частка працівників з вищою освітою та частка вивільнених працівників	реальна* середня заробітна плата та частка вивільнених працівників
Національна економіка	0,94	-0,83	-0,97
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	1,00	-0,98	-0,99
Промисловість	0,90	-0,50	-0,83
Будівництво	0,81	0,18	-0,43
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових товарів та предметів особистого вжитку	-0,01	0,33	-0,95
Діяльність транспорту та зв'язку	0,99	-1,00	-1,00
Фінансова діяльність	1,00	-0,83	-0,82
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,73	-0,99	-0,80
Державне управління	0,99	-0,97	-0,99
Освіта	0,78	-0,92	-0,96
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,78	-1,00	-0,78

*В розрахунку використано розмір реальної заробітної плати у зв'язку з високими темпами інфляції.

Найбільша сума дивідендів у розрахунку на одного працівника в місяць припадає на сільське господарство. Така ж ситуація складається і з натуральною оплатою праці та з продажем продукції в розрахунок заробітної плати штатним працівникам. За всіма видами продукції нараховано 51 713 тис. грн заробітної плати продукцією, що дозволено до видачі, з них — 51 278 тис. грн припадає на сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги⁶. Така форма розрахунків не дозволяє об'єктивно оцінити вміння і навички працівника. Тому основною формою винагороди за використання людського капіталу залишається заробітна плата.

Для ґрунтовнішого аналізу прийнятності умов реалізації людського капіталу, пропонується роботодавцями, можна визначити кореляційний зв'язок між наступними показниками: розмір реальної заробітної плати⁷, частка працівників з вищою освітою та частка вивільнених у відношенні до середньооблікової чисельності найманих працівників (табл. 5)⁸.

Відповідно до наведених даних можна зробити висновки про щільний кореляційний зв'язок між всіма проаналізованими показниками практично в усіх видах економічної діяльності. Винятки пов'язані здебільшого з непродуктивною зайнятістю працівників з вищою освітою, що є притаманним для

торгівлі та будівництва. Пряма залежність між показниками характерна для першої групи — більший реальній заробітній платі відповідає вища частка працівників з вищою освітою і навпаки. Обернений зв'язок притаманний для наступних залежностей: збільшена частка працівників з вищою освітою та вища реальна заробітна плата пов'язані з меншою часткою вивільнених відносно середньооблікової чисельності найманих працівників. Найбільш виражений такий зв'язок у сільському господарстві, діяльності транспорту та зв'язку, державному управлінні, освіті.

Водночас, негативні тенденції в мотивації збереження та розвитку людського капіталу проявляються у вигляді вивільнення з галузей, що вимагають високого рівня фахової підготовки, де працевлаштування не відповідає освітньо-кваліфікаційному рівню.

Висновки. З метою збереження та підвищення вартості людського капіталу результати оцінки його вартості за пропонуванням методом варто використовувати в переговорах між соціальними партнерами, зокрема у процесі укладання відповідних угод. При цьому для збалансованого відтворення обох складових інвестованого капіталу ставки капіталізації можуть коригуватись у процесі переговорів з метою стимулювання прискореного відтворення

⁶ Праця України 2008: Статистичний збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2009. — С. 246.

⁷ Там же. — С. 246.

⁸ Там же. — С. 491.